

Antikçağda İki Deprem Karşılaştırması: Gediz (Hermos) Vadisi (MS 17) ve Antakya (Antiokheia) Depremleri (MS 115)

Muzaffer Demir¹

Özet

MS 17 Hermos (Gediz) Vadisi ve MS 105 Antiokheia (Antakya) depremleri gerek şiddetleri ve gerekse yol açtıkları insan kaybı açısından Roma döneminin en büyük depremlerindendir. Bu sebeple antik dönem tarihçileri bu depremler hakkında daha detaylı bilgiler sunmaktadır. Tacitus MÖ 17 depreminin Hermos Nehri vadisi boyunca başta Sardeis (Manisa/Salihli) ve Magnesia (Manisa) olmak üzere en az on iki büyük kentin yıkımına yol açtığını ve deprem sonrasında Tiberius'un vergi muafiyeti de dâhil restore edilmeleri için depremden zarar gören bu kentlere yardımlarda bulunduğunu nispeten detaylı olarak aktarmaktadır. Plinius, Strabon, Cassius Dio, Seneca ve Velleius Paterculus gibi yazarlar da bu deprem hakkında kısa bilgiler sunmaktadır. Bu yazarların dışında deprem sonrası yardımlarından dolayı Tiberius'u onurlandıran yazıtlar ve nümizmatik kaynaklar ve inşaat faaliyetleriyle ilgili arkeolojik deliller de bulunmaktadır. Öte yandan MS 115 Antiokheia depremi de şiddetli olup başta Antiokheia olmak üzere çevre kentlerde çok büyük can ve mal kaybına sebep olmuştur. Her ne kadar bu depreme değinen antik yazar sayısı az olsa da, antik dönem yazarları içinde Cassius Dio bu depremin şiddeti, sebep olduğu can ve mal kayıpları, yol açtığı coğrafi değişimler ve topografik zararlar hakkında antik depremler içinde en canlı ve detaylı tanımlamayı yapmaktadır. Ioannes Malalas, Cassius Dio gibi muhtemelen deprem dönemine yakın yaşayan yerel bir kronik yazarından faydalanmıştır ve depremi kentte yaşamış olan Traianus'un deprem sonrasında Antiokheia'daki restorasyon çalışmalarını detaylandırmaktadır. Bu çalışmada bu iki depremin karşılaştırılmasının sebebi her iki depremin şiddeti ve yol açtığı siyasi ve sosyo-kültürel sonuçların benzer olmasıdır.

1 Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla. dmuzaffer68@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7270-2317>

Giriş

Yaşlı Plinius, MS 17'deki Hermos Vadisi depreminden Roma'nın Asia eyaletinin on iki büyük kentini yok eden, insanlık hafızasındaki “en büyük veya alternatif olarak en büyük” deprem olarak bahsetmektedir.² Cassius Dio da benzer şekilde MS 115 depreminin çok şiddetli olduğunu ve başta Antiokheia olmak üzere çevre kentlerinin tamamını yok ettiğini vurgulamaktadır.³ Bunra rağmen Roma'nın Asia eyaleti veya taşra mimarisi ve İmparatorluk kültürünün ikonografisi üzerine yapılan monografik akademik çalışmalarda bu depremlerin büyük bir ilgi odağı olmadığı görülmektedir.⁴ Bu depremler hakkında bize bilgi sağlayan belgeleri hazırlayan İmparatorluk yöneticileri ve bunlardan faydalanan yazarlar bu afetlerin büyüklüğüne ve hayırsever yardım programlarına odaklanmaktadır. Bunun sebebi afetlerin imparatorluk kültürünün gücünü tesis etmede birincil katalizör olarak kullanılması ve aynı zamanda depremden zarar gören kentlerin yeniden inşa programlarının Romalılaştırma konsepti üzerinden planlanmasıdır. Konuyla ilgili kaynakların da bu minval üzerine şekillendiği ve bu doğal afetlerin uzun vadedeki sosyo-kültürel etkilerinin arka planda bırakıldığı düşünülmektedir.⁵ Elimizdeki kaynaklar depremlerin ardından bölgesel Roma egemenliğinin kurumsallaşması üzerine odaklansa da, insan tepkileri açısından da bazı veriler sunulmaktadır; depremlerin zamanlaması sırasında mevcut olan ani panik ve uyumsuzluk, müteakip uzun süreli vergi muafiyetlerini de kapsayan yardım çabaları ve son olarak sosyal ve kültürel bağların yeniden örülmesi. Bu çalışmada bahsi geçen unsurlar da dikkate alınarak her iki deprem hakkında açıklamalarda bulunulacaktır.

Depremlerin Tanımlanması

MS I. yy. ortalarında yazan Plinius'un da bahsettiği üzere Tiberius'un iktidarının üçüncü yılında, yani MS 17 yılında Akdeniz dünyasının en büyük depremlerinden birisi gerçekleşmiştir. Depremden neredeyse yüz yıl sonra yazan Tacitus, bu depremi ve sonuçlarını nispeten detaylı bir şekilde tanımlamaktadır:

“Aynı yıl, Asia'nın on iki ünlü kenti geceleyin gerçekleşen bir depremle yıkıldı, öyle ki yıkım hepsinin ötesinde öngörülemez ve korkunçtu. Böylesine bir felaket karşısında doğal olarak açık araziye koşarak kaçmak da çözüm değildi;

2 Plin. *nat.* II.86.3-4 = *maximus terrae memoria mortalium exstitit motus.*

3 Cass. Dio LXVIII.24.1-2.

4 Ratte 1986, 45-68.

5 Keitel 2010, 331-352; Guidoboni 1994. Bu yöndeki yorumların yeniden uyarlanması gerektiği hakkında bkz. Oliver-Smith 1999, 18-34.

çünkü toprak açılarak orada anında insanları yutuyordu. Uçsuz bucaksız dağların yıkıldığına, düzlüklerin yükseldiğine ve harabelerin ortasında ateşlerin parladığına dair hikâyeler anlatılır. Sardeis sakinleri bu felaketten en ölümcül şekilde etkilendi ve bu sebeple en büyük sempati payını da onlar üzerlerine çekti. İmparator on milyon *sesterces* vaat etti ve beş yıl boyunca hazineye veya imparatorun kesesine ödediği her şeyden vazgeçti. [Sardeis'ten sonra] Sipylos Dağı eteklerindeki Magnesia kentinin kayıp ve ihtiyaç anlamında ikinci sırada geldiği düşünüldü. Hierocæsarea, Myrina, Cyme ve Tmolus kasabaları ile Temnus, Philadelphæia, Aegae, Apollonis kentleriyle birlikte Mostenialılar ve Hyrcania Macedonialıları olarak adlandırılanların aynı şekilde vergiden muaf tutulmalarına karar verildi. Gerçek durumlarını incelemek ve onları rahatlatmak için Senato'dan biri gönderilecekti. Eski bir *consul*un Asia valisi olması nedeniyle, eşit düzeydeki insanlar arasında rekabet olabileceği ve bunun sonucunda mahcubiyet oluşabileceğinden eski *prator*lardan biri olan Marcus Aletus seçildi".⁶

Tacitus, geceleyin gerçekleşen bir deprem sonucunda on iki meşhur (*celebres*) kentin yıkıldığını bildirerek (*duodecim celebres Asiae urbes conlapsae nocturno motu terrae*) depremin şiddetine ve geniş bir alanı kapsadığına vurgu yapmaktadır.⁷ Plinius da on iki kentin tek bir deprem sonucunda geceleyin yıkıldığını bildirmektedir.⁸ Benzer şekilde MS 65 yılı civarında yazan Seneca, "gece" ibaresine yer vermeden "Asia'da aynı anda on iki kent yıkıldı" demektedir.⁹ Bu aktarımlardan depremin Hermos Vadisi boyunca hemen hemen bütün kentleri etkileyecek şekilde geniş bir alanı kapsadığı ve dolayısıyla bu kentlerin kırsal alanlarında da ciddi yıkımlara yol açtığı görülmektedir.

Tacitus'un eserinin anlatım bütünlüğü, tarzı ve niteliği açısından depremden etkilenen yerleşimlerin tamamının ismini vermesi beklenemezdi. Tacitus depremden hasar gören büyük kentlerin isimlerini Sardeis, Magnesia, Hierocæsarea, Myrina, Cyme, Tmolus, Temnus, Philadelphæia, Aegae, Apollonis/Apollonidea, Mostenia/Mostene ve Hyrcania/Hyrcanis olarak vermektedir. Öte yandan yakın geçmişte Graham'ın yaptığı bir çalışmada bu kentlerin sayısı on bire indirilmekte ve depremden zarar gören bu on bir

6 Tac. *ann.* II.47.1-4.

7 Bu depremde yıkılan kentleri gösteren harita için bkz. Harita 1.

8 Plin. *nat.* II.86.3-4 = *XII urbibus Asiae una nocte prostratis*.

9 Sen. *QNat.* VI.1.13: *Asia duodecim urbes simul perdidit*. MS IV. yy.'da, yaklaşık 300 yıl sonra derlenen Eusebios'un *Chronikon* adlı eserinde Tiberius iktidarı döneminde Asia kentlerinde büyük hasara yol açan depreme kısaca atıfta bulunulmakta ve Tacitus'un bildirdiği on iki kente Ephesos da eklenmektedir. Bkz. Euseb. *chron. Hieron.* II, ed. Helm, s.172. Ephesos kenti muhtemelen aynı yıl bu sefer Maiandros (Menderes) Vadisi'nde gerçekleşen artçı depremler sonucunda yıkılmıştır. Depremle sarsılan yer kabuğunun öldürücü olması konusunda ayrıca bkz. Sen. *QNat.* VI.2.9.

kente diğer on iki İonia kenti (Ephesos, Miletos, Myous, Lebedos, Kolophon, Priene, Teos, Erythrai, Phokaia, Klazomenai yanında Khios ve Samos ada polisleri)¹⁰ ilave edilerek toplamda yirmi üç kentin depremde etkilendiği tezi savunulmaktadır.¹¹ Ancak Graham Mostenelileri Hyrcanialılardan göstererek Latince metni yanlış tercüme etmiştir; oysaki Mostene ve Hyrcanis'ten ayrı ayrı kentler olarak bahsedilmektedir. Bu sebeple Tacitus'un metninde depremde hasar gören kent sayısının on iki olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Strabon'un listelediği İonia kentleri Küçük ve Büyük Menderes havzaları üzerinde yer alırken, Tacitus'un kiler Hermos Vadisi boyunca ve bu vadinin çevresinde yer almakta, dolayısıyla bu vadi boyunca bir fay hattının kırıldığına işaret edilmektedir. Bunların yanında aşağıda da değineceğimiz üzere, Pozzuoli/Puteoli'de bulunan ve MÖ 30 yılına tarihlendirilen bir onur yazıtında Tiberius'un deprem sonucunda restore ettiği kentlerin sayısı on dörde çıkmaktadır.¹² Bu yazıtta ismi geçen kentlerden -Hyrcania da dahil- on ikisinin ismi Tacitus'unki ile birebir aynıdır. Sadece Ephesos ve Kıbyra eklenmiş olsa da, bu kentlerdeki yıkımın tek gecede gerçekleşen Hermos Vadisi depreminden farklı olarak artçı depremler sonucunda gerçekleşme ihtimali yüksektir.¹³ Öte yandan kentlere bağlı köylerin (*koimon*ların) depremde etkilenmiş olması kaçınılmazdır; Sardeis yakınında Gökkaya ve Hierocæsarea'ya bağlı Choriani köylerinin depremde hasar gördüğüne ve bunların da Tiberius tarafından yeniden inşa edildiklerine dair Tiberius adına adak yazıtları bulunmaktadır.¹⁴

Tacitus biraz daha detay vererek depremi tanımlamakta; bu sismik olay esnasında yer kabuğunun ikiye yarıldığını (*diductis terris*), dağların çöktüğü (*sedisse immensos montis*) ve yıkıntıların alev aldığını (*ruinam ignis*) bildirmektedir. Tacitus'un bu sözlerini kendi yaşadığı dönemde gerçekleşen MS 115 Antiokheia depreminin şiddetinden etkilenerek ve esinlenerek kullandığı ve bu düşünceden hareket ederek de onun *Annales* eserini MS 113/114 yılında değil de MS 116 yılında tamamladığı ön görülmüştür.¹⁵

10 Strab. XIV.1.3-4.

11 Graham 2019, 9-10.

12 Weisser 2018, 132.

13 Graham 2019, 10 dn 35 (ILS I 156 = CIL X 1624). Yukarıda değindiğimiz üzere Eusebios da Ephesos'u eklemektedir. Yine imparator iktidarında Kıbyra'da da başka bir deprem gerçekleştiğinden bu deprem kaydı kaynaklara sonradan da eklenmiş olabilir.

14 Tac. *ann.* I.73; II.47; III.62; Graham 2019, 10 dn 37 ve 38 (IGRP 4. 1304 = KP 1.113; IGRP 4. 1348 = KP 1.13, nos. 22-24).

15 Graham 2019, 4-8. Öte yandan Tacitus'un Tiberius dönemi yıllıklarını Küçük Asia ve diğer yerlerde iken yazdığı ve MS 109 yılında *Historiae* adlı eserini tamamladıktan sonra MS 113/114 yılına kadar yazmaya devam ettiği ve aynı zamanda geriye Flavianus Dönemi'ne kadar giden şahsi notlarını kullandığı görüşü için bkz. Bowersock 1993.

Cassius Dio, Tacitus'a da esin kaynağı olduğu düşünülen MS 115 yılındaki Antiokheia depremini uzun bir pasajla tanımlamaktadır:

“[24.1] İmparator, kısa süreliğine Antiokheia’da ikamet ederken korkunç bir deprem oldu; birçok kent hasar aldı, ancak Antiokheia [kenti] hepsinden daha talihsizdi. Traianus kışı orada geçirdiğinden ve birçok asker ve her taraftan insanlar sivil davalar, elçilikler, iş veya gezi için oraya akın etmişti. [2] Zarar görmemiş hiçbir ulus yoktu ve böylece Antiokheia’da Roma egemenliği altındaki tüm dünya felakete uğradı. Pek çok fırtına ve uğursuz rüzgâr vuku bulmuştu ama hiç kimse onlarınkinden de çok kötülüğün sonuçlanacağını bekleliyordu. [3] Önce birdenbire büyük bir kükreme duyuldu ve bunu muazzam bir sarsıntı izledi. Toprak bütünüyle yükseldi ve binalar havaya sıçradı; bazıları yukarı kalkarak kaçınılmaz şekilde yıkıldı ve parçalandı, diğerleri ise sanki denizin kabarmasıyla bir o yana bir bu yana savruldu ve devrildi ve ortaya çıkan enkaz açık arazide bile büyük bir alana yayıldı. [4] Kiremit ve taşların öğütülmesiyle birlikte, parçalanan kerestelerin çarpma sesi çok korkunçtu ve akıl almaz miktarda toz bulutu yükseldi, öyle ki insanın bir şey görmesi, konuşması ya da tek bir kelime duyması imkânsızdı. İnsanlara gelince, evlerin dışında bulunan birçok kişi yaralandı, [5] yukarı fırlayıp şiddetle savruldu ve sonra uçurumdan düşüyormuş gibi yere savruldu; sakatlananların yanında ölenler de oldu. Bazı durumlarda kökleri ve her şeyiyle birlikte ağaçlar bile havaya sıçradı. Evlerde mahsur kalan ve hayatını kaybedenlerin sayısı öğrenilememişti; çünkü düşen enkazın gücüyle ve harabeler altında havasızlıktan çok sayıda insan öldü. [6] Vücutlarının bir kısmı taşların veya kerestelerin altına gömülü olarak yatanlar korkunç bir şekilde ıstırap çektiler, ne daha fazla yaşayabilme ne de aniden ölme fırsatı yakalayabildiler.

[25.1] Bununla birlikte, sayısız kalabalıklardan hepsinin ölmesi beklenemezdi, insanların birçoğu kurtarılsa bile bunların hepsi yaralandı. Birçoğu bacıklarını veya kollarını kaybetti, bazılarının kafaları yarıldı ve yine de diğerleri kan kustu; *Consul* Pedito da bunlardan biriydi ve hemen öldü. [2] Tek kelimeyle, o dönemde o insanlar her türlü şiddet deneyimini yaşadılar. Tanrı birkaç gün ve gece depremi sürdürürken, insanlar zor durumda ve çaresiz kaldılar, bazıları üzerlerine baskı yapan binaların ağırlığı altında ezilip yok oldular, [3] ve diğerleri kerestelerin bir boşluk bırakacak şekilde eğimli olduğu bir boşluğa veya tonozlu bir revak altına sığınarak canlı kalma şansı elde etseler de aklıktan öldüler. Musibet sonunda yatıştığında, harabeler üzerine tırmanmaya cesaret eden biri, hâlâ hayatta kalan bir kadın gördü. Yalnız değildi, bir de bebeği vardı; sütüyle hem kendisini hem de çocuğunu besleyerek hayatta kalmıştı. [4] Onu kazıp çıkardılar ve bebeğiyle birlikte yaşama döndürdüler ve bundan sonra diğer insan yığınlarını aramaya koyuldular, ancak ölmüş annesinin memesini emen bir çocuk dışında hala yaşayan kimseyi bulamadılar. Cesetleri dışarı çıkarırken, kendilerinin kaçarak kurtulabilmiş olmalarından bile artık zevk almıyorlardı. [5] Bu sırada Antiokheia’yı kaplayan felaketler çok

büyüktü. Traianus, kaldığı odanın penceresinden dışarı çıktı. İnsan boyundan daha büyük bir varlık yanına gelip onu ileri götürmüştü, böylelikle sadece birkaç hafif yarayla kurtulmuştu ve şoklar birkaç gün boyunca uzadıkça, hipodromda açık havada yaşadı. [6] Kasios Dağı bile o kadar sarsılmıştı ki, zirveleri eğilip kırılıyor ve kentin üzerine düşüyor gibiydi. Diğer tepeler de çökmüştü ve daha önce var olmayan suların çoğu gün yüzüne çıkarken birçok dere kayboldu¹⁶.

Cassius Dio, yerel kroniklerden Ioannes Ksiphilinus'un kayıtlarından faydalandığından anlatımı canlı ve detaylıdır ve hatta antik çağ deprem tanımlamalarının en iyilerinden birisidir. Hermos Vadisi depremiyle karşılaştırıldığında çok daha detaylı bilgi verilmektedir. Öncelikli olarak bu büyük felaketin Antiokheia ve çevresindeki halkların tamamını kapsadığı vurgulanmaktadır; dolayısıyla kent merkeziyle sınırlı kalmayıp çevre kentler ve kırsal alanda da büyük bir yıkıma yol açtığı anlaşılmaktadır: toprak büyük bir gürültüyle sallanmaya başlayarak artçı sarsıntılar günler ve geceler boyunca sürmüştür; yer yükselerek binaları havaya kaldırmış hatta havaya yükselerek parçalanmış binalar olmuş; yıkılan binalar birbirlerine toslamış ve tersine dönmüş, yıkıntılar açık alanlara yayılmış; yıkıntılara ait kereste, kiremit ve tuğlaların yol açtığı toz ve dumandan gözler görmez, kulaklar duymaz ve diller konuşamaz olmuş; ağaçlar bile köklerinden sökülmiş; açıkavada olanlar bile sarsıntıdan dolayı uçurumdan düşercesine yere çarpılarak ya sakatlanmış ya da ölmüşlerdir. Ayrıca yakındaki Casius Dağı'nın zirveleri sallanarak, dağdan kayalar kopmuş, tepeler çökmüş ve yeraltından yeni sular çıkarak mevcut dereler kaybolmuştur. Bölgeden geçen fay hatlarının yarılması sonucunda tepelerden kayaların düşmesi, yeraltı sularının yüzeye çıkarak yüzeyde sıvılaşmanın hatta göletleşmenin oluşması ve bu sebeple mevcut derelerin yok olması veya yataklarının değişmesi gibi durumlar 6 Şubat 2023 depremi sonrasında da gözlemlenmiştir. Bunlara ilaveten Cassius Dio'un metninde denizin kabarması, yani küçük çaplı olsa da tsunami örneğine yer verilmiş olması 6 Şubat depremi sonrası İskenderun Körfezi'nde gerçekleşen küçük çaplı tsunamiyi andırmaktadır.¹⁷

Sonuçta MS 115 Antiokheia depreminin ilk nasıl gerçekleştiğine dair veriler Tacitus'unkilerle tam anlamıyla örtüşmemektedir; önerilen beş benzerlikten¹⁸ sadece dağların yıkılması ve yerin yükselmesi birbirlerine

16 Cass. Dio LXVIII.24.1-25.6. Iuvenalis de bu depreme kısaca işaret etmektedir. Bkz. Iuv. VI.407-412. Ayrıca Eusebios (*chron. Hیرهون*. II, ed. Helm, s.197.9) Antiokheia'nın tamamının deprem tarafından yıkıldığını kısaca belirtmektedir.

17 MS 115 depremi tsunamisi hakkında bkz. Salamon ve diğerleri 2009/2010, 333.

18 Graham 2019, 4-5.

benzemektedir. Bu sebeple benzerlik iddiasından yola çıkarak Taitus'un eserini tamamladığı tarihi MS 116 olarak belirlemek tartışmaya açıktır. Bununla birlikte tek gecede gerçekleşen MS 17 Hermos Vadisi depreminin sadece on iki büyük kenti ve kırsalını kapsadığı ve muhtemelen Ephesos ve Kıbyra kentlerinin aynı yıl gerçekleşen artçı depremlerle hasar gördüğü anlaşılmaktadır.

Depremlerin Sosyo-Kültürel ve Siyasi Etkileri

Tacitus, MS 17 depreminin geceleyin gerçekleşmiş olmasının insan kaybını artıran etkenlerden birisi olduğuna doğrudan vurgu yapmasa da depremin yol açtığı hasar ve terörü dramatize eden bir portre sunmaktadır. Deprem kurbanlarının ızdıraplarını; sismik olay esnasında yerin ikiye yarılmasıyla yutuldukları, dağların üzerlerine çöktüğü ve insanların yanarak ölmelerine yol açabilecek yıkıntıların alev aldığı sözleriyle derinleştirmektedir. Öte yandan Cassius Dio, depremden muzdarip olan insanların fecaatine çok daha geniş yer ayırmaktadır. Anlatımına göre deprem geceleyin insanlar evlerindeyken gerçekleşmişti ve imparator da kentte bulunduğu için kent merkezi çok kalabalıklaşmıştı. Bu sebeple MS 17 depremine kıyasla MS 115 depreminde ölenlerin sayısı muhtemelen çok daha fazla olmalıdır, hatta bu ölenler arasında *consules ordinarii*den M. (Popillius) Peto Vergilianus bulunmaktadır.¹⁹ Armenia seferi sırasında Batnae ve Nisibis'i fethettikten sonra²⁰ kışı Antiokheia'da geçirmekte olan Traianus'un kendisinin de mucize eseri kurtulduğu aktarılmaktadır.²¹ Genel anlamda ölü sayısını tespit etmenin imkânsız olduğu belirtilerek düşen molozların çarpmasıyla ve yıkıntı altında boğularak çok sayıda insan ölmüştür. Kollarını ve bacaklarını kaybeden, kafalarını yaran ve kan kusan yaralıların çoğu kurtarılsa da, bazılarının hayatları yıkıntılar arasında can çekişerek son bulmuştur. Bebeğini emziren demprezede annenin kurtulması örneğinde olduğu depremin yol açtığı hazin durum ve bu durum karşısında beslenen sempati

19 Peto'nun görev yılı sayesinde depremin tarihi MS 115 olarak tespit edilebilmektedir. Aynı zamanda Roma'da *Fasti Ostienses* kayıtlarında bu yılda gerçekleşen deprem belirtilmektedir. Kaydın Latincesi için bkz. Traina 2017-2018, 419 dn 9. Yerel kroniklerden faydalandığı düşünülen geç dönem yazarlarından (MS VI. yy. ortaları) Ioannes Malalas tam ve doğru bir tarihlendirme yaparak kentin başına gelen üçüncü afet olan bu depremin Traianus'un Doğu seferinin ikinci yılında, yani ikinci sefer sezonunun sonunda, 13 Aralık 115 tarihinde gerçekleştiğini yazmaktadır. Bkz. Malal. *chron.* XI.8; Traina 2017-2018, 420; Lepper 1948, 95. Antiokheia'da MÖ 148 ve MS 37 yıllarında gerçekleşen depremler hakkında ayrıca bkz. Malal. *chron.* VIII.25; X.18.

20 Lightfoot 1990, 117.

21 İmparatora yakın bir personel, bir tıpçı tarafından daha detaylı kayda alınmış olması ihtimali önerilse de (Traina 2017-2018, 423), bu deprem imparatoru da etkilediğinden ve onun üzerinden bir mucize hikâyesi de yazıldığından onun yakınındaki bir din görevlisi tarafından da ilgili metin kaleme alınmış olabilir.

tanımlamasını depremlerle ilgili diğer antik tarihi kayıtlarda bulmak pek mümkün değildir. Tacitus'un depremden en çok zarar gören kentlere en fazla merhamet gösterildiğine dair açıklaması burada bireysel seviyeye indirgenmektedir.²²

Cassius Dio, MS 115 depreminde en çok Antiokheia'nın hasar gördüğünü belirtirken Tacitus MS 17 depreminde en çok hasar alan ve hatta bu sebeple en fazla merhamet beslenen kentin Sardeis (Salihli yakınlarında Sart-Mustafa Köyü) olduğunu aktarmaktadır. Depremin gerçekleştiği tarihte yaşlı ama hala hayatta olan Amascialı coğrafyacı Strabon da Sardeis'in büyük hasar aldığını, yakın zamanda vuku bulan "depremler" yüzünden yapılarının çoğunu kaybettiğini bildirmektedir.²³ Strabon ciddi hasar alan Sardeis ve pek çok yerde diğer en meşhur kentlerle birlikte Sipylos Dağı eteklerindeki Magnesia kentinin de depremlerle sarsıldığını ve yerle bir olduğunu aktarmaktadır.²⁴

Tiberius depremin haberini aldığı anda derhal *senatus*un bir üyesini felaketin büyüklüğünü rapor etmesi ve yardımların koordinasyonunu gerçekleştirmesi için bu bölgeye göndermiştir. Bu görev için eski bir *praetor* olan Marcus Ateius seçilmiş, yanına beş *lictor* verilmiş ve beraberinde götürmesi için yüklü miktarda para sağlanmış.²⁵ Strabon'un da belirttiği üzere Tiberius'un öngörüsü ve yardımseverliği ile Sardeis ve Magnesia başta olmak üzere depremden zarar gören kentlerinin aynı anda restorasyonu için büyük miktarda para yardımı sağlanmış;²⁶ imparatorun özel hazinesinden Sardeis 100, 000 *sertertii* (25, 000 *denarii*) ve Magnesia tam rakamı belirtilmeyen yüklü miktarda yardım almıştır.²⁷ Diğer kentlere verilen para miktarı hakkında herhangi bir veri sunulmamaktadır. Peşin para yardımı yanında kentlere beş yıllığına vergi muafiyeti getirilmiştir.²⁸ Bu kadar uzun süreliğine vergi muafiyetinde bulunulması ve bunun ilk örneği oluşturması depremin şiddetinin ve verdiği hasarın göstergesidir; bu uzun sürede sadece kentlerin

22 Deprem sonrası insan tepkileri hakkındaki çalışma için bkz. Hoffman 1999, 302-326.

23 Strab. XIII.4.8.

24 Strabon (XII.8.18) aynı zamanda Tiberius'un babası zamanında depremlerle yıkılan Tralleis ve Laodikeia kentlerinin de restore edildiğini bildirmektedir. Magnesia kentinin yakın zaman önce depremlerle sarsılması ve yıkılması konusunda ayrıca bkz. Strab. XIII.3.5. Strabon (XII.8.18) ayrıca deprem tanrısı Poseidon kültürünün Sardeis, Philadelphia ve Magnesia'da yaygın olması bu bölgedeki depremlerin sıklığına bağlamaktadır.

25 Tac. *ann.* II.47.4; Cass. Dio LVII.17.7.

26 Strab. XIII.4.8; XII.8.18.

27 Tac. *ann.* II.47.2; Cass. Dio LVII.17.7.

28 Tac. *ann.* II.47.3; Cass. Dio LVII.17.7. Tiberius, Phrygia'da doğrudan Roma valisi tarafından yönetilme statüsüne sahip Kibyra kentine de MS 27 depreminden sonra üç yıllık vergi muafiyeti bahşetmiştir (Tac. *ann.* IV.13.1).

yapılarının değil bölge ekonomisinin de bir an önce yeniden ayaklandırılarak canlanmasının yolu açılmıştır. Depremle çağdaş olan şair Bianor, neredeyse tamamen yıkılmış olan Sardeis kentinin çok daha geniş ölçekte inşa edildiğini rapor etmektedir.²⁹

Arkeolojik buluntular ve epigrafik belgeler de Tiberius'un kapsamlı bir yardım programı başlattığını ve bunun takipçisi olduğunu teyit etmektedir. Sardeis'te yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ana caddenin hasar aldığı ve su sistemi de dahıl büyük tamiratlardan geçtiği, deprem direnç metodlarının da uygulandığı yeni bir kent *gymnasion*unun bu depremden sonra inşa edildiği ve Claudius'un iktidarının son dönemlerine doğru MÖ 17 depreminde yıkıldığı düşünülen bir su kemerinin yeniden inşa edildiği görülmektedir.³⁰ Dolayısıyla deprem sonrası inşaat faaliyetleri Claudius dönemine kadar uzun bir zaman dilimine yayılmıştır; Claudius iktidarının son yılında Sardeis'e Tmolos Dağı'ndan taze su getiren su kemerinin resmi açılışı yapılmıştır.³¹ Bir diğer yazıt depremde hasar alan Iulia Lydia Tapınağı'nın tamir ve restore (hatta tamamen ayağa kaldırılmasını) edilmesini abideleştirmektedir.³² Aşağıda belirteceğimiz üzere Tiberius, Traianus'un Antiokheia'da yaptığı gibi, Sardeis kentini Roma kent planlaması ve mühendisliğine yakışır şekilde yeniden inşa ederek, kentte Roma itibarının (*auctoritas*ının) sağlanmasının ve kentin "Romalılaştırılması"nın önünü açmıştır; bu da bölgedeki diğer kentler açısından örnek teşkil edecektir.³³

Öte yandan Tacitus ile aynı dönemde yazan Suetonius Tiberius'un yardımından çok kısa bahsetmektedir. Tiberius'un sadece Asia'daki deprem sonucunda yıkılan kentleri rahatlatmak için cömert davranabildiğini ve hatta bunun dışında eyaletleri rahatlatmak için herhangi bir girişimi olmadığını iddia etmektedir.³⁴ Halbûki Suetonius'un imparatora karşı önyargısından ve büyük ihtimalle muhalif senatörlerin etkisinde kaldığından böyle bir açıklamada bulunduğu düşünülmektedir.³⁵ Diğer yandan Tiberius'un böylesine kapsamlı bir girişimde bulunması iç siyasi gelişmelerle de bağlantılandırılmaktadır.³⁶ İmparatorun sosyal düzeni yeniden sağlayarak

29 Bian. *Anth. Pal.* IX.423.

30 McCoy 2014, 34-35; Graham 2019, 13.

31 Weisser 2018, 129.

32 "Polemaios Pardalas'ın oğlu Sokrates tapınağı inşa etti ve onu Hera'ya adadı{vac.} Onun torunu Iulia Lydia, depremden sonra onu yeniden inşa etti (SEG 28:928)". Yazıtın Hellencesi ve İngilizce çevirisi için bkz. McCoy 2014, 35.

33 Weisser 2018, 129.

34 Suet. *Tib.* XLVIII.

35 Graham 2019, 13-14.

36 İmparatorun sadece Asia kentlerine yaptığı iddia edilen bu yardım projesini Hellenesver

bölgede güven kazanma arzusunun da bu girişiminde etkili olma ihtimali yüksek görülmektedir. Tacitus da deprem sonrası sağlanması gereken sosyal düzene vurgu yapmaktadır. Genelde Roma imparatorları imparatorluğun siyasi ve ekonomik istikrarını korumayı arzulamışlardır. Bu maksatlarını gerçekleştirme açısından vergileriyle hazineye epeyce para sağlayan Asia kentlerinin dayanma gücünü emin kılmak zorundaydılar. Bu sebeple doğal afetlerle yıkılan kentlerin bir an önce ayağa kaldırılması ve istikrarlı bir şekilde vergilerini yeniden ödeyebilmeleri gerekmektedir. Böylece normal hayat şartlarına kavuşacak olan kent yöneticileri tıpkı eskisi gibi para ve güce kavuşabilmek için imparatorun lütfunu kazanabilme rekabetine girecekler ve sadakatlerini pekiştireceklerdi. Bu bağlamda MS 17 depreminde büyük hasar alan Sardeis doğrudan eyalet valisi tarafından yönetilen ve onun mahkemelere baktığı, adaleti yönettiği ve yerel sivil olayları denetlediği özel statüdeki stratejik bir kentti.³⁷ Bu sebeple Tiberius'tan bu kentin restorasyonuna daha fazla destek vermesi beklenmekteydi ve imparatorun da bu yönde icraatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Roma imparatorunun kültüyle bağlantılı tapınağa sahip ve savaşlarda Roma'ya destek vermiş *neokoroi* kentleri de özel statüdeydi. Bu kentler imparatorla özel bağları olan ve onun doğrudan sadık hizmetkârı olan imtiyazlı zenginler aracılığıyla yönetilmekteydi. Smyrna ve Sardeis'in MS 21 yılında Tiberius'tan bu statüyü alabilmek için rekabet ettikleri görülmektedir. Tiberius, Livia ve Senatus adına *neokoros* tapınağı inşa imtiyazını Smyrna kazanmış ve yine de Sardeis'e imparatorluk kültü için tapınak inşa etme hakkı tanınmıştır.³⁸ İmparatora sadık *neokoroi* kentleri de depremlerden sonra belki de daha fazla yardım almışlardır.

Yardım alan deprem kentlerinin imparatoru bir tanrı gibi “kurtarıcı” veya “kurucu” olarak ilan ettikleri bilinmektedir. Magnesia kenti Tiberius'a “kurucu” sıfatını vermiştir; Tiberius kent sikkeleri üzerinde Tyche (Şans Tanrıçası) ile tokalaşırken resmedilmektedir.³⁹ MS 17 depreminden etkilenen Mostene kentinde bulunan ve MS 31/2 yılına tarihlendirilen bir onur yazıtında Tiberius “aynı anda on iki kentin kurucusu” olarak anılmaktadır.⁴⁰

olmasına bağlama yönündeki görüşün zayıf kaldığı ve onun MS 17 yılının başına kadar iç siyasette muhaliflerine karşı sert bir politika izlediği ve bu tarihten itibaren Roma'da popülerlik kazanmak için siyasi gösterişinin bir parçası olarak bu yardımlarda bulunduğu düşünülmektedir (Graham 201, 14-15).

37 McCoy 2014, 78.

38 Weisser 2018, 134; McCoy 2014, 79-80.

39 Weisser 2018, 131.

40 Graham 2019, 16 dn 67 (ILS II².8785). MS 23 depreminde Kıbrıs'a vergi muafiyeti ve inşa desteklerinden dolayı “kurtarıcı ve kurucu” (Weisser 2018, 131) ilan edilmiştir. Daha önce Tralleis'in MÖ 27 yılında gerçekleşen depremden sonra yeniden inşa edilmesi için

Yine MS 17 depremiyle ilgili olarak Mostene kentindekine benzer birisi Latince üç yazıt Aegae ve Kibyra kentlerinde bulunmuştur.⁴¹ Deprem sonrasında imparatorluk yardımı alan on dört kent isimlerini de “Caesarea” veya “Neocaesarea” olarak değiştirerek Tiberius’u onurlandırmıştır. Nümizmatik deliller Sardeis, Cyme, Mostene ve Hierocaesarae kentlerinin “Caesarea”, Philadelphia kentinin ise “Neocaesarea” ismini aldığını doğrulamaktadır.⁴²

Deprem sonrasında Tiberius adına sadece Küçük Asia kentlerinde değil Roma’da da onur yazıtları dikilmiştir. Sardeislilerin kent meclislerinde Tiberius’a minnettarlıklarını bildirme kararı aldığı ve bu kararı bildirmek için Mostene, Kibyra, Magnesia, Apollonis, Hyrkanis, Myrina ve Temnus kentlerinden oluşan bir temsil heyetiyle Roma’ya gittikleri görülmektedir.⁴³ Bu kapsamda Tiberius adına Roma’da da bir onur yazıtı dikilmesi kararlaştırılmıştır. Tralleisli (Aydınlı) Phlegon, yazar Apollonios’un da “meşhur Asia kentlerini ve diğer birçok [kenti] havaya kaldırarak yerle bir eden depremi” yazdığını ve bu kentlerin Tiberius’un maddi yardımlarıyla inşa edildiğini, buna karşılık olarak da Roma *agorasındaki* (Forum Iulium’daki) Aphrodite Tapınağı’nın yanına Tiberius’un devasa heykelini diktiklerini ve bu devasa heykelin etrafını kentlerden her birinin kendi heykelleriyle donattıklarını” bildirmektedir.⁴⁴ Yukarıda da belirtildiği üzere daha sonra İtalya’da Pozzuoli kentinde de bu onur yapıtının bir kopyası dikilmiştir; Tiberius’un heykeli kayboldu da yapıtın on dört kenti simgeleştiren temel kaidesi rölyefler halinde günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁵

Velleius Paterculus, Tiberius tarafından yardım çabalarına onun maddi desteği ve cömertliğine vurgu yaparak depremden sonra eyaletin kurtarıcısı ve yeniden kurucusu olarak selamlandığına içten ve gerçek bir şekilde dikkat çekmektedir. “Asia kentleri restore edildi ve eyaletler *magistrates*lerin baskısından özgür kılındı” diyerek restore edilen kent sayısının çok olduğuna, dolayısıyla depremin şiddetine ve geniş bir alanı kapsadığına vurgu

yardımlarından dolayı Augustus “kurucu” sıfatıyla anılmıştır (McCoy 2014, 81-82). Laodikeia ve Thiatyra yanında Khios Adası’nı da etkilediği söylenen MÖ 27 depremi hakkında bkz. Strab. XII.8.18. Tiberius bu kentler adına *senatustan* yardım talebi konuşmasında bulunmuştur (Suet. Tib. 8). Ayrıca bkz. Lewick 1971, 478-479.

41 Graham 2019, 17 dn 68 ve 69 (CIL 3.7096, Aegae; IGR 4.914, 915, Kibyra).

42 Murray 2005, 153. Weisser (2018, 130-131) nümizmatik verilerden kent konseyinin resmi onayıyla Sardeis *agorasında* Tiberius adına bir onur yazıtı dikilmiş olabileceğini düşünmektedir.

43 Weisser 2018, 131.

44 Metnin Türkçe çevirisi için bkz. Öntürk 2020, 68-69 (*FGr Hist.* II B 1182, 257 F 36 XIII = Phlegon, *de Mirabilia*, XIII). Ayrıca bkz. Edwards 2003, 146.

45 Kentlere ait rölyeflerin ek delillerle ayrı ayrı yorumlanması hakkında bkz. Weisser 2018, 132 *vd.*

yapmaktadır.⁴⁶ Bu sözleriyle Paternulus'un Tiberius'un deprem sonrasında yozlaşmış yerel Hellen yetkilileri iktidar konumlarından uzaklaştırmasını övdüğü görülmektedir.⁴⁷ Benzer şekilde Hermos Vadisi depremi de eyalet yöneticilerinin itibarını azaltmış ve teveccühü imparatora yönlendirmiştir.⁴⁸ Aynı zamanda Bianor, bu depremin Doğu'nun özerkliğini sona erdirdiğine ve afet sonrası sosyal inşalarda Roma İmparatorluğu'na boyun eğme ihtiyacını öncellediğine inanmaktadır.⁴⁹

Diğer yandan MS 115 depremi sonrasındaki Roma'nın yardımları hakkında nispeten daha az delil bulunmaktadır. Deprem sonrasında hayatta kalan Anitokheialılar şükür amaçlı olarak Daphnae'de bir tapınak inşa etmişler ve bunun inşasını da "Kurtarıcı Zeus"a adanmışlardır.⁵⁰ Ioannes Malalas uzun bir pasajında Traianus'un da kentte pek çok bina inşası ve kamu işi başlattığını bildirmektedir:

"Dindarların en dindarı Traianos, Büyük Antiokheia'da binalar dikti; ilk olarak şimdi Makellon olarak bilinen yere çok yakın, Parmenios su akıntısının aşağıya doğru şiddetle aktığı yerdeki Ares Tapınağı yakınında Orta Kapı olarak bilinen yapının inşasıyla işe başladı; yapının Roma'ya ait olarak bilinmesi için üzerine Romos ve Remos'u emen dişi-kurt heykelini oydu. Tanrıya kefarete olarak ve kentin arınması için orada gelin töreni düzenlettirerek Kalliope adlı Antiokheialı güzel bir bakire kızı adak olarak adadı. Aynı zamanda iki büyük sırasütunları hemen restore ettirdi ve Antiokhos kentinde, kamu hamamı ve Daphne pınarlarından akan suyu Agriai olarak bilinen yere çevirtilerek yapılan bir su kemeri de dahil olmak üzere, pek çok yapı inşa etti. Hem hamama hem de su kemerine kendi ismini verdirdi. Bitirilmeden duran Antiokhos tiyatrosunu tamamlattı ve adak olarak adanmış olduğu kızın altın kaplamalı bronzdan heykelini buraya yerleştirdi. Heykel *proskenion*da *nymphaion*un ortasındaki dört kolonun üstünde durmaktadır; Orontes Nehri'nin üstüne oturtulmuştur ve kentin şans tanrıçası kılığında imparatorlar Seleukos ve Antiokhos tarafından taçlandırılmaktadır."⁵¹

Cassius Dio'nun yukarıda aktardığımız metninde de belirtildiği üzere Antiokheia'ya her kesimden insan uğramaktaydı, dolayısıyla kent bölgenin imparatorluk merkezlerinden birisiydi. İmparatorun itibarı ve güven

46 Tiberius'un maddi desteği ve cömertliği konusunda ayrıca bkz. Tac. *ann.* II.47-48; Cass. Dio LVII.17.7-8.

47 Vell. II.126.4-5.

48 Ando 2000; Price 1984.

49 *Anth. Pal.* IX.423.

50 Malal. *chron.* XI.8.

51 Malal. *chron.* XI.9.

sağlaması açısından tıpkı Sardeis gibi bu stratejik kentin de yeniden inşa edilmesi elzemdi. Kentin imparator tarafından inşasıyla ilgili Malalas'ın anlatımını arkeolojik deliller de doğrulamaktadır. Bu deliller Traianus'un emriyle çok büyük yeniden inşa girişimleri olduğuna ve bunların çok görkemli bir şekilde ketin portikolarını yeniden tanımlatan Antoninus Pius tarafından bitirildiğine işaret etmektedir.⁵² Traianus kefaret ayinlerini de devam ettirmiştir. Deprem sonrasında, tanrıların düzenini bozduğu düşünülen ve katledilen Hristiyanlar arasında Antiokheialı Aziz Ignatius da bulunmaktadır.⁵³ Ioannes Malalas Hristiyan bakış açısından eserini yazdığından depremi Hristiyanların katledilmesinden dolayı Tanrı'nın gönderdiği bir ceza olarak görmektedir. Bu sebeple bir bakire kızın canlı canlı adandığına dair Roma döneminde pek görülmeyen bir ritüeli Traianus'u kötülemek için kendi kafasında kurguladığı ve metne eklediği düşünülmektedir.⁵⁴

SONUÇ

MS 17 ve MS 115 yıllarında gerçekleşen her iki deprem de çok geniş bir alanda etkisini göstermiştir. MS 17 depremi Hermos Vadisi boyunca fay hattının kırıldığı ve bu fay hattı boyunca kentler ve kırsalında, MS 115 Antiokheia depremi günümüzde K. Maraş ve Antakya üzerinden geçen fay hattının kırıldığı ve bu fay hattı üzerindeki ve çevresindeki kentlerin büyük bir yıkıma uğradığını göstermektedir. Her iki deprem de geceleyin meydana geldiğinden ve nüfusu yoğun kent bölgelerinde gerçekleştiğinden çok fazla insan ölmüştür. Depremlerin nasıl gerçekleştiğine dair tanımlamalar günümüz depremlerinden farklı değildir: büyük bir gürültüyle yerin sarsılması, yerin ikiye yarılması, dağların ve tepelerin sarsılarak kayaların düşmesi, bölge volkanik olduğundan MS 17 depreminde yeraltından da alevlerin çıkması, yüzey sularının ortaya çıkması, dere yataklarının değişmesi ve hatta MS 115 depreminde küçük çaplı tsunami olduğu iması. Her iki depremin insan ölümü boyutunu dramatize etmek için küçük çaplı da olsa bazı abartılı anlatımlar söz konusudur: MS 17 yılı depremi örneğinde yarılan yerin açık alandaki insanları yutması ve MS 115 depreminde açık alandaki insanların dahi yer sarsıntısıyla havaya zıplayarak yere çarpılıp ölmeleri. Bunların dışında özellikle MS 115 depreminin bebeğini emziren annenin kurtarılması örneğinin verildiği ve insanların harabeler arasında nasıl öldüğü ve can çektiğine dair tanımlamaları canlı ve gerçekçidir. Öte yandan depremlerin yerel yöneticilere olan güveni sarstığı görülmektedir.

52 Traina 2017-2018, 425.

53 Aziz Ignatius'un MS 116 yılı Haziran ayında katledildiği önerisi hakkında bkz. Étienne 2008.

54 Traina 2017-2018, 427.

Roma imparatorları Tiberius ve Traianus yeniden güven sağlamanın uzun vadede imparatorluğun çıkarına olduğunu bildiklerinden depremden zarar gören kentleri yeniden inşa ettirmişler ve vergilerden uzun süre muaf tutarak ekonomilerinin yeniden canlanmasının önünü açmışlardır. Bu sayede onların sadakatini sağlamışlar ve kentler de tıpkı eskisi gibi imparatorlara olan bağlılıklarını onur yazıtlarıyla abideleştirmişlerdir. Roma imparatorları aynı zamanda deprem sonrası inşa projelerinde Roma mimari öğelerini öne çıkarttırarak kültürel anlamda da bu kentler aracılığıyla Roma nüfuzunu yerelde daha baskın hale getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynakça

Bian. *Anth. Pal.* (= Bianor, *Anthologia Palatina*)

<https://topostext.org/work/534>

Iuv. (= Decimus Junius Juvenalis, *Satires*)

https://en.wikisource.org/wiki/The_Satires_of_Juvenal

Plin. *nat.* (Plinius, *Historia Naturalis*)

The Natural History. Pliny the Elder. With an English Translation by J. Bostock - H. T. Riley, London 1855.

Sen. *QNat.* (= Lucius Annaeus Seneca, *Naturales quaestiones*)

Natural Questions. With an English Translation by H. M. Hine. Chicago/London 2010.

Strab. (= Strabon, *Geographika*)

Strabo. The Geography of Strabo. With an English Translation by H. L. Jones I-VIII. London/New York 1917-1932.

Cass. Dio (= Lucius Cassius Dio, *Rhomaika*)

Roman History. With an English Translation by E. Carry I-IX. London 1914-1927.

Malal. *chron.* (= Ioannes Malalas, *Chronographia*)

The Chronicle of John Malalas. With an English Translation by E. Jeffreys-M. Jeffreys- R. Scott. Leiden/Boston 2017.

Euseb. *chron.* (= Eusebios, *Chronicorum*)

Die Chronik des Hieronymus, Eusebius Werke, Band VII. Edited by R. Helm. Berlin 1956.

Suet. *Tib.* (= C. Suetonius Tranquillus, *De Vitae Caesarum, Tiberius*)

Suetonius: The Lives of the Twelve Caesars. With An English Translation and Edition by J. E. Reed. Philadelphia 1889.

Tac. *ann.* (= Tacitus, *Annales*)

Complete Works of Tacitus. Tacitus. With An English Translation by A. J. Church - W. J. Brodribb - S. Bryant. New York 1942 (reprinted).

Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*)

Roman History. With An English Translation by F. Shipley. London 1924.

Modern Kaynakça

Ando, C., *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, Berkeley 2000.

Bowersock, G. W., "Tacitus and the Province of Asia", Eds.: T. J. Luce-A. J. Woodman. *Tacitus and the Tacitean Tradition.* Princeton 1993, 3-10.

- Decrept, É., “Circonstances et interprétations du voyage d’Ignace d’Antioche”, *Revue Des Sciences Religieuses* 82.3, 2008, 389-399.
- Edwards, R., *Divus Augustus Pater: Tiberius and Charisma of Augustus (Phd Thesis)*, Indiana University 2003.
- Graham, D., “Tacitus, Tiberius, and the CE17 Earthquake in the Roman Province of Asia”, *New England Classical Journal* 46.1, 2019, 1-20.
- Guidoboni, E., *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to the 10th Century*, Rome 1994.
- Hoffman, S. M., “After Atlas Shrugs: Cultural Change or Persistence after a Disaster”, Eds.: A. Oliver-Smith-S. M. Hoffman. *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*. New York 1999, 302-326.
- Keitel, E., “The Art of Losing: Tacitus and the Disaster Narrative”, Eds.: C. S. Kraus-J. Marincola-C. Pelling. *Ancient Historiography and Its Contexts: Studies in Honour of A.J. Woodman*. Oxford 2010, 331-352.
- Lepper, F. A., *Trajan’s Parthian War*, London 1948.
- Lewick, B., “The Beginning of Tiberius’ Career”, *Classical Quarterly* 21.2, 1971, 478-486.
- Lightfoot, C. S., “Trajan’s Parthian War and the Fourth-Century Perspective”, *Journal of Roman Studies* 80, 1990, 115-126.
- McCoy, M. T., *The Responses of the Roman Imperial Government to Natural Disasters (29 BCE 180 CE) (Phd Thesis)*, University of Arkansas 2014.
- Murray, J. S., “The Urban Earthquake Imagery and Divine Judgement in John’s *Apocalypse*,” *Novum Testamentum* 47.2, 2005, 142-161.
- Oliver-Smith, A., “What is a Disaster?”, Eds.: A. Oliver-Smith-S. M. Hoffman. *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*. New York 1999, 18-34.
- Öntürk, M., *Roma Dönemi’nde Batı Anadolu’da (Asia Eyaleti’nde) Meydana Gelen Depremler (Yüksek Lisans Tezi)*, Antalya 2020.
- Price, S. R. F., *Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge 1984.
- Ratte, C. ve diğerleri, “An Early imperial Pseudodipteral Temple at Sardis”, *American Journal of Archaeology* 90.1, 1986, 45-68.
- Salamon, A. ve diğerleri, “A critical evaluation of tsunami records reported for the Levant Coast from the second millennium bce to the present”, *Israel Journal of Earth Sciences* 58, 2009/2010, 327-354.
- Traina, G., “Trajan and the Earthquake of 115 (AD)”, *Revue Des Études Tardo-Antiques* 7.5, 2017-2018, 417-428.
- Weisser, B., “Earthquakes in Asia Minor, the Cura Provinciae of Tiberius and the Cities”, Eds.; N. T. Elkins-J. D. Evans. *Concordia Disciplinaryum: Essays on Ancient Coinage, History and Archaeology in Honour of William E. Metcalf*, Numismatic Studies 38, New York 2018, 127-144.

Harita 1. MS 17 Depremi'nde Hasar Alan Kentler (Weisser 2018, 128).

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Kültür

Füsun Kara¹

Özet

Çarlık Rusya hükümeti, Türkistan’da yaşayan Türklere medeniyet getirme bahanesiyle eğitim-öğretim alanında Ruslaştırma politikası uygulamıştır. Bu amaçla kurulan Rus Tuzem okullarında yerli halka Rus kültürünü aşılacak, öğrenciler yetiştirilmesi hedeflenmişti. Sovyet döneminin başlamasından sonra Türkistan Cumhuriyeti Sovyet Halk Komiserliği’nin bütün emekçilerin milliyetine, yaşına ve dinine bakmaksızın eğitim alma hakkı ile ilgili karar çıkarıldı. Kırgızistan ve bütün Orta Asya’da yaşatılmakta olan Türklüğün parçalanması üzere eğitim politikaları inşa edildi. İlk Sovyet öğretmenlerinin görevi sadece ders vermekle sınırlı değildi. Bu eğitim politikasına göre öğretmenler toplumun hayatına aktif katılarak, halka Sovyet iktidarının politikasını benimsetmek ile görevlendirilmişti. Ekim devriminden sonra oluşturulan, Rusya federasyonu halklarının cehaletini yok etme kararnamesi, eğitim politikalarında büyük rol oynadı. Buna göre yeni Sovyet hükümetinin ihtiyaçları doğrultusunda eğitim politikası belirlendi. Türkistan Cumhuriyeti Halk Sovyet Komitesinin, “halk arasında cahilliği yok etme kararnamesi” kararıyla bütün halkın eğitimi için yürütülen kampanya güçlendirildi. Parti ve Sovyet çalışanları için kısa süreli kurslar açıldı. Kırgızistan’ın tarihinde 1920’li yıllar eğitim şeklini arama ve propaganda çalışmaları ile geçti. Kırgız devletinin kuruluşu ve eğitim çalışmalarının artırılması, Kırgız kültürünün gelişmesinde önemli rol oynadı. Kırgız dilinde okul kitapları, gazeteler, dergiler çıkmaya başladı. Kütüphane ve sinema sayısı çoğaldı. Fakat öğretmen yetersizliği, ana dilde okul kitabının yokluğu ve okul saatlerinin bir düzene konmaması gibi ciddi problemler yaşandı. 1930 yılında cehaleti yok etmek için toplumsal kültür seferberliği başladı. 1931 yılında eğitim programlı bir şekilde hazırlanarak, ilköğretim zorunluluğu getirildi.

Bu çalışmada Kırgızistan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyeti’nde eğitim, edebiyat, sanat ve dil politikalarının uygulanışı ve gelişim süreci incelenecektir.

1 Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Elazığ.
Eposta: fkara@firat.edu.tr, Orcid:0000-0002-2100-1785

GİRİŞ

Çar Hükümeti Türkistan Türklerini Ruslaştırma politikasını bu topraklara medeniyet götürme, onlara dünyayı tanıtmaya maskesi altında yürütmüştür. Ruslaştırma siyasetini yüksek dereceli resmi Rus memurları açıkça söylüyorlardı. Örneğin, Milli Eğitim Bakanı D.A.Tolstoy XIX. asırda talimatlarının birinde şöyle yazmıştı: “Bizim yerimizde yaşayan bütün inorodtsileri eğitim sonucu tartışmasız Ruslaştırmalı ve Rus halkı ile birleştirmeliyiz”². Bir başka Rus Milli Eğitim Bakanının düşüncesine göre ise amaç, devletin içindeki bütün Rus olmayan halkı ancak eğitim yolu ile Ruslaştırmanın mümkün olabileceği yolunda idi³. Kırgızların Rus eğitimi alma istekleri hükümet tarafından başka amaçlarla kullanılıyordu. Türkistan bölgesinin yöneticileri, yerli halkı Ruslaştırmada Rus Tüzem okullarına büyük bir ehemmiyet vermiştir. En büyük amaçları ise sömürü bölgesinde hükümete o bölge ile ilgili tercüme yapacak elemanlar yetiştirmektir. Bunlar bu okullarda eğitim göreceklerdi. Rus Tüzem okullarının kurulma amacı yerli halkta Rus etkisini yaymak ve çarlığın Ruslaştırma politikasının aracı olarak vazife yapmaktır⁴.

1860 tarihinde ise Türkistan’da eğitimi düzenlemek için oluşan özel komisyon, Genel Valinin talimatı ile “ bölgede milli eğitimin esası bir tek Rus çıkarı yönünde olmalı” kararını aldı⁵. Kırgızistan’da ilk Rus ilköğrenim okulu 1870 yılında Tokmak’ta açıldı. Buna benzer okullar 1874 yılında Karakol’da, 1879’da Pişpek’te, 1880’de Aksu’da, 1882 ‘de Karabalta ve Sokuluk’ta ve 1888’de Dmitrievka’da (şimdiki Talas) açıldı. Kırgızistan’ın güneyinde Oş şehrinde ise ilk Rus okulu 1878 de açıldı⁶.

Eğitim-Öğretim için elzem olan kitapların yanı sıra eğitim formasyonundan yoksun olan öğretmenlerin olmaması yüzünden bu okulların ilk adımları oldukça başarısız oldu. Sıkıcı çevirme metodu ve derslerin verilme yöntemi dolayısı ile çocuklar 6-7 yıl okumalarına rağmen Rus dilini öğrenememişlerdir⁷. Çarlık hâkimiyeti döneminde dil alanında çok sıkı tedbirler alınmamasının neticesi olumsuz olmuştur. Her volostun

2 R.B. Suuleymanov, H.i. Beysenov., *Sotsialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Otstalıh Narodov*, Alma-Ata,1967,s.63.

3 T.T. Tadcibaev, *Razvitie Prosveşeniya i Pedagogičeskoj Musli v Kazakhstane vo Vtoroy Polovine XIX. veka*, Alma ata,1958,s.79.

4 S.S. Daniyarov, *Stanovlenie Kirgizskoy Sovetskoy Kulturi (1917-1924)*, Frunze,1983,s.33-35.

5 S.M.Gramenitskiy, *Oçerk Razvitiya Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Krae*, Taşkent 1986, s.4-5.

6 Daniyarov, *a.g.e.*, ,s.30.

7 S.M. Gramenitskiy,*Polojenie Narodnogo Obrazovaniya v Sır-darinkiyoy Oblasti*, Taşkent,1916, s.91.

belirli sayıda erkek çocuğu yeni açılan okullara verme zorunluluğu vardı ve genellikle iyi durumdakilerin çocuklarının gitmeleri gerekiyordu. Ancak ilk başlarda yerli zenginler çok nadir de olsa yetim ve fakir çocuklarını gönderiyorlardı⁸.

1.Kırgızistan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyetinde Eğitim

Sovyet döneminin başlamasından sonra, Rusya Federasyonu Sovyet Halk Komitesi'nin kilisenin devletten ve okulun kiliseden ayrılması (1918 Ocak), Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Halk Eğitime 1918 yılı Mart ayında oluşturulan Halk Eğitimi Komiserliği başkanlık yapmaya başladı⁹.

14 Mayıs 1918 yılında ise Türkistan Cumhuriyeti Sovyet Halk Komiserliğinin, bütün emekçilerin milliyetine, yaşına ve dinine bakmaksızın eğitim alma hakkı ile ilgili karar çıktı. Kararda bundan sonra Türkistan Sovyet cumhuriyetinin herhangi bir okulunda okumak için sadece okuma isteği gerekiyor denilmekte ve Türkistan'ın bütün okullarında öğrenim 1918 yılından itibaren bedava olacağı beyan ediliyordu. İlk olarak, Oş uezdinde 13 okul 939 öğrenci kontenjanıyla faaliyete geçti. Sovyet okulları Pokrovka köyünde, Taşabadda, Kızıl kıyada ve diğer yerlerde açılmaya başladı. Türkistan Cumhuriyeti Merkezi icra Komitesi kararıyla (Ağustos 1918), okullarda öğrenim anadilde yapılmaya başlandı¹⁰. 1918 yılında okul reformu tam olarak faaliyete geçti. Sovyet eğitim sistemi “Camiyatı İslamiya”, “Müslüman Kültür Toplumu” ve diğer dini müesseselerle mücadele etmeye başladı¹¹. Onlar gençlere dini eğitim vermeye çalışıyorlardı ve sadece Bazar Korgon'da 143 dini okul vardı ve 2087 çocuk eğitim görmekte idi¹².

1918 yılının ortalarında basmacılar ilk darbelerini komünizm fikrinin kaynağı olan Sovyet okullarına karşı yaptılar¹³. Din adamları bütün güçleriyle “çocuklarınızı Sovyetlerin tanrıya ters okullarına göndermeyin” diye propaganda yaparken¹⁴ basmacılar ise Sovyet okullarına ayrılan binaları yıktılar¹⁵. Lenin 1918de, “şimdi biz partiye, onun fikirlerine sıkı sıkıya bağlı, kendilerine kitleleri çekebilen, komünizmi yayabilen yeni öğretmen ordusunu

8 *Turkestanakaya Tuzemnaya Gazetesi*,1892.no.9.

9 N.S. Tünteev, *Krasme Kavaleristi Kırgızstana*, Bişkek,1994,s.57.

10 A.İ.Kunin, *Yujnaya Kırgızıya v Period Grajdanskoy Vöym (1918-1920)*, Frunze 1981, s.35-36.

11 Tamara Ölçekçi,*Kırgızların I.ve II. Dünya Savaşları Arasında Sosyo- Kültürel, Durumları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s.212.

12 Ölçekçi, *a.g.t.*, s.215.

13 Ölçekçi, *a.g.t.*, s..217.

14 V. Bilik, “na zare kulturnoy revolyutsii” *Oktjabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsia i Grajdanskaya Vöyna v Turkestan. Sbornik Vospominaniy*, Taşkent1957, s.515-516.

15 Kunin,a.g.e.,s.72.

hazırlamamız gerekiyor” diyerek¹⁶ yeni Sovyet öğretmenlerinin eğitimi meselesini gündeme alarak komünizmi kavramış yeni eğitim kadrolarının hazırlanmasını partinin en öncelikli görevlerinden biri ilan etmiştir¹⁷.

İlk Sovyet öğretmenlerinin görevi sadece ders vermekle sınırlanmamıştı. Aynı zamanda toplum hayatına aktif katılmaları, halka Sovyet iktidarının politikasını anlatmaları ve propaganda yapmaları görevini de üstlenmişlerdi¹⁸.

En önemli meselelerden birisi de açlıktan ve hastalıktan ölmekte olan yetim çocukları yetiştirmektir. 1918’in mart ayında Pişpek’te 300 Kırgız çocuğuna yetimhane açıldı¹⁹. Pişpek Sovyet mebuslarının kararında milleti yok olmaktan kurtarmak için acilen Kırgız ve bütün Müslüman çocuklarına yetimhaneler organize edilsin” deniyordu²⁰. Yaşı uygun çocuklar okula başladılar²¹. 1920 yılında Oşta ²² 100 kişilik, Sülüküt’de²³ 200 kişilik yetimhane açıldı. Yetimhanede büyüyen çocuklar sonraları Sovyet kadrosunu oluşturdular. Pişpek uezd komitesi 11 Eylül 1918 de 7 yaşını dolduran bütün çocukların din, millet ve cinsiyetine bakmadan zorunlu okuması hakkında karar aldı²⁴. Eğitimdeki ataklarla birlikte Sovyet iktidarı yavaş yavaş kendi kadrosunu hazırlarken, parti Rus ve Kırgızların ilişkilerini düzene sokmak için çok dikkat ediyordu²⁵.

Ekim devriminden sonra eğitim kampanyasını yürütmede Rusya federasyonu halklarının cehaletini yok etme kararnamesi büyük rol oynadı. Yeni Sovyet devletinin ihtiyaç duyduğu yeni kadrolar için devletin eğitim politikası belirlendi. Bu halk eğitiminin devamlılığı fikrini ihtiva ettiği için önce cahilliği yok etme, sonra ilköğrenim geliyordu. Bir sonraki basamak orta öğrenimdi. Bunların yanında uzman hazırlama öngörülüyordu²⁶.

16 Ölçekçi, *a.g.t.*, s.139.

17 Daniyarov, *a.g.e.*, s.314.

18 S. Uzbekov, *Severnaya Kırgızıya v Period Grajdanskoy Voynı*, Frunze,1973,, s.98.

19 A.G.Zima, *Pobeda Oktyabrskoy Revolyutsii v Kırgızii*, Frunze,1966, s.399.

20 T.Ölçekçi, *a.g.t.* s.211.

21 T.Ölçekçi, *a.g.t.*, s.215.

22 T.Ölçekçi, *a.g.t.* s.222.

23 T. Ölçekçi, *a.g.t.*, s.224.

24 T.Ölçekçi, *a.g.t.* s.226.

25 S. B. Cantaurov, “Grajdanskaya Voyna Semireçye” *Literaturniy Kırgızstan Dergisi*,No.4, Frunze, 1957 , s.114.

26 U. Çotonov, *İstoriya Kırgızstana: XX Vék*, Bişkek,1998,s.78.

Türkistan Cumhuriyeti Halk Sovyet Komitesinin “halk arasında cahilliği yok etme kararı”²⁷kararıyla bütün halkın eğitimi için yürütülen kampanya güçlendi. Parti ve Sovyet çalışanları için kısa süreli kurslar açıldı. Bunun dışında onlara ders veriliyor ve çeşitli konularda konuşuluyordu²⁸. Büyüklerin cehaletini kaldırma okulları ilk olarak 1 Aralık 1920 de Pişpek’te²⁹, Tokmok’ta ve Boroldoy’da açıldı³⁰. Bunları sonra Karakol ve Oş’ta açılan okullar izledi³¹. Kırgızistan’ın tarihinde 1920’li yıllar eğitim şeklini arama, propaganda çalışmaları ile geçti 1930 lu yılların başında ise ancak harekete geçilebildi.

Kırgızlar Orta Asya’nın bölünmesiyle, 1924 yılı itibariyle farklı bölgelerde yaşıyor, göçebe ve yarı göçebe hayat sürdürüyorlardı. Güney Kırgızları ile Kuzey Kırgızları arasında bağlantı zor kuruluyordu. 1916 isyanından sonra ekonomik durumları çok kötüye gitmişti³². Kırgızistanda büyük olmayan beş şehir mevcuttu: Pişpek, Tokmok, Oş, Calal Abad ve Karakol. Kırgızistanın genelinde millî eğitim zor durumda idi³³. 1923 yılında 225 okulda eğitim ana dilde yapılmıyordu. Kırgız yazı dilinin olmaması nedeniyle kuzey Kırgızlarına ait okullarda Tatar ve Kazak dilinde eğitim veriyor, Güney Kırgızistanda ise Tatar ve Özbek dilinde eğitim yürütülüyordu³⁴. 1924 yılında Kırgızistan’da 243 birinci derecede okul, 83 likbez* ve 4 kütüphane vardı³⁵. Bunların yanı sıra teknik meslek okulları da açılmaya başlamıştı. Bunlardan ilki 1918’de Pişpek’te açılan meslek ve ziraat okulu idi. 1923’te Kızıl kıyada üç bölümlü fabrika okulu açıldı. 1924 de Isık göl’deki eski manastırda 10 yıllık ziraat okulu açıldı ve sonraları veteriner teknik okulu olarak yenilendi. İlk başlarda bu okulda yetim ve fakir çocukları olan 120 öğrenci bulunuyordu. Bu okuldan Kırgızların tanınmış yazar ve şairleri Mukay Elbaev, Cusup Turusbekov, Moldogazi Tokobaev gibi isimler mezun oldu³⁶.

Kırgız devletinin kuruluşu ve eğitim çalışmalarının arttırılması Kırgız kültürünün gelişmesine yol açtı. Kırgız dilinde okul kitapları, gazeteler,

27 A.İ. Yujnaya, *Kırgızıya v Period Grajdanskoj Vojny (1918-1920gg)*, Frunze, 1981, s.112-113.

28 B. Çokuşov, *Klassovaya Borba v Kırgızskih Ailah v Pervje Godu Sotsialistışekih Preobrazovanıj (1918-1924 gg)*, Frunze, 1970, s.153.

29 *Pravda Gazetesi*, 8 aralık 1920.

30 T. Ölçekçi, a.g.t., s.29.

31 Çokuşov, *Klassovaya Borba v Kırgızskih*, s.158.

32 A.Cumanaliyev,, *Politişekoe Razvıtje Kırgıztana*, Bişkek, 1994, s.17-18.

33 Daniyarov, *Stanovlenie Kırgızskoj*, s.128.

34 Malabaev, *Ukreplenie Sovetov v Kırgızii V Period Stroitelstva sotsializma (1917-1937)*, Frunze, 1939, s.224-225. *likbez, cehaleti yok etme merkezi.

35 T.Ölçekçi, a.g.t., 201.

36 B.Çokuşov, *a.g.e.*, s.157-158.

dergiler çıkmaya başladı³⁷. Kütüphane ve sinema sayısı çoğaldı. 1929 yılında pedagoji okulu ilk mezunlarını verdi. 1914 de halk eğitim komiserliği “Kara Kırgız, tarançı ve diğer halkların kendi dillerinde Sovyet edebiyatının yokluğundan dolayı okul kitaplarının çıkarılması” kararını aldı³⁸.

Kırgızistan’da Sovyet iktidarının ilk yıllarında yeni okulları ve Sovyet öğretmenlerini hazırlamak için yapılan büyük çalışmalarla yeni Sovyet sistemi eğitime sokulmuş oldu. Fakat öğretmen yetersizliği, ana dilde okul kitabının yokluğu ve okul saatlerinin bir düzene konmaması gibi ciddi problemler bulunuyordu. Bu dönemde yeni okul sayısı geniş çapta büyüdü, ama bunların kalitesi çok düşüktü. Eğitim öğretimin teorisi ve pratiği işlenmemişti. Eski çarlık döneminin okullarını lağvettikleri için Rusya Federasyonu Halk Eğitim Komiserliği aşırıya kaçıyor ve yanlış kararlar alıyordu. Öğrenciler bilimlerini değerlendirmek için puan sistemini yok ettiler, veli temsilcilerini okuldan uzak tuttular, ders zamanlarında tarlada öğrencileri çalıştırma gibi uygulamalar başlatıldı³⁹.

Kırgızistan’da kültür açısından göçebe ve yarı göçebe hayat tarzını sürdürenler yerleşik halka oranla geride kalıyorlardı. 1925-1926 da dağlık bölge halkında okuma yazma bilmeyenler nüfusun %95-97 sini oluşturuyorlardı Kültür kadroları yok denecek kadar azdı. Göçebe bölgelerinde mollaların ders verdiği eski okullar muhafaza edilmişti. 1925-1926 da Oş bölgesinin Alay boşluğunda bir tek okulun durumu şöyle anlatılıyor: “ okul binası olarak değerlendirilen binalar, çamurdan acele ile inşa edilmiş ve sonraları yıkılmıştı. Devlet bu kalan duvarların üzerini çam ağaçlarının dalları ve kamışlarla kapatarak sıvıtmıştı. Binanın içi karanlık, okul sıraları yok, toz içinde, birkaç masa var ve okul kitapları yok. Öğretmen sadece ilkokulu bitirmiş”⁴⁰.

İlk başlarda cehaleti kaldırma çalışmaları için devlet bütçesinden çok az para ayrılıyordu. Örneğin, 1927’de 484 okulun sadece 300’ünün eğitime uygun sayılabilecek binası bulunuyordu. Okul kitapları yetersizdi. Özbek, Tatar, Kazak okul kitaplarını kullanıyorlardı. Öğretmenlerin eğitimi de yetersizdi. Onların çoğu ilkokul bitirmiş ya da kısa bir kurs görmüşlerdi. Kırgızistan’da okulların çoğu küçüktü ve bir öğretmeni bulunuyordu. Kırgızistan’ın bir yıl içindeki eğitim süresi diğer komşu ülkelere nazaran kısaydı.

37 Malabaev, *Kırgız mamleketinin*, s.150.

38 *Turkestanskaya Pravda gazetesi*, 21 ocak 1924.

39 A.E.. İsmailov, *Oçerki po İstorii Sovetskoy Şkoli v Kırgızii za 40 let (1917-1957gg)*, Frunze 1957,s.110.

40 S.M.Abramzon, *Kırgız i İh Etnogenetiçeskiye i İstoriko-Kulturnye Sıyazi*, Frunze1990, s.75.